

HS037

การจัดการป่าชุมชน : กรณีศึกษาป่าชุมชนหนองฮี ตำบลเสื่อเต่า
อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม

Community Forest Management : A Case Study Of Nong Hi Community Forest,
Suea Thao Sub-district, Chiang Yuen District, Maha Sarakham Province.

ธีรฤทธิ์ แป๊ะประภา¹

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์: เพื่อศึกษาระบบการจัดการ ปัญหาอุปสรรคต่อการพัฒนาป่าชุมชน และนำเสนอแนวทางการพัฒนาป่าชุมชนหนองฮี ตำบลเสื่อเต่า อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ระเบียบวิธีวิจัย: การวิจัยเชิงคุณภาพ ประเด็นรูปแบบการจัดการป่า โดยวิธีสำรวจ ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม ร่วมกับการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม และการศึกษาเอกสารวิชาการ ผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ เจ้าหน้าที่สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ ผู้นำองค์กรปกครองส่วนตำบล ผู้นำชุมชน คณะกรรมการจัดการป่าและประชาชนในเขตตำบลเสื่อเต่า อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ผลการศึกษา: ประชาชนในชุมชนหนองฮี มีแนวทางในการบริหารจัดการป่าชุมชนของตนเองใน 4 มิติ ได้แก่ 1) มิติด้านการมีส่วนร่วม ชุมชนมีการจัดตั้งคณะกรรมการที่มาจากสมาชิก 5 หมู่บ้าน ทำหน้าที่วางแผนการดำเนินงาน บริหารจัดการ จัดกิจกรรมและควบคุมกำกับให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของป่า ส่งเสริมการดำเนินงานของคณะกรรมการ และประสานความร่วมมือกับหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน 2) มิติด้านการดำเนินงานที่เป็นสหวิชาการ คณะกรรมการได้กำหนดวัตถุประสงค์ของป่าให้ตอบสนองการดำรงชีวิตและสนับสนุนเศรษฐกิจของประชาชนควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ป่าให้สามารถคงอยู่อย่างยั่งยืน 3) มิติด้านวัฒนธรรม คณะกรรมการได้มีการตั้งกฎระเบียบ ข้อบังคับพร้อมบทลงโทษ 8 ประการ มีการควบคุมกำกับที่เข้มงวด มีกระบวนการตัดสินใจตามระดับความผิด ร่วมกับการสร้างความเข้าใจต่อประชาชนเกี่ยวกับการรักษาป่า ใช้หลักความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์และปลูกฝังประชาชนให้มีจิตสำนึกร่วมกัน 4) มิติด้านสิทธิชุมชน คณะกรรมการแสดงให้เห็นว่าทุกคนมีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเท่าเทียมภายใต้ข้อกำหนดร่วมกัน และทุกคนก็มีสิทธิในการร่วมกันอนุรักษ์ป่า มีกิจกรรมที่ดำเนินการเกี่ยวกับป่า ได้แก่ การบวชป่า การเป็นแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติ กิจกรรมรดน้ำดำหัว การจัดตั้งเวรยามระวังภัยต่อป่า การปลูกป่า และการจัดตั้งกองทุนป่าชุมชน ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย: หน่วยงานภาครัฐควรเข้ามาติดตามและศึกษาข้อมูลของป่าชุมชนในเชิงรุก เพื่อติดตามผลการดำเนินงาน รับทราบปัญหาของป่าและชุมชน คณะกรรมการป่าควรมีการประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐ

¹นักศึกษาระดับปริญญาโท หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ที่เกี่ยวข้องเพื่อนำข้อมูลไปใช้เป็นแนวทางในการแก้ไข ป้องกันและวางแผนการดำเนินงานจัดการป่าในระยะสั้น ระยะกลางและระยะยาวร่วมกัน

คำสำคัญ: ป่าชุมชน, ป่า, โคนกหนองเม็กหนองฮี, ป่าชุมชนหนองฮี, การจัดการป่า

Abstract

The aims of this research are to study a forest management system, forest-related problems and providing suggestions associated with the forest development to Nong Hi Community. The quality research method was conducted using a survey, in-depth interviews, a focus group, an observation, as well as a secondary data review. The informants comprised of 16 people, including two of Forestry Department officers, three of Suea Thao sub-district administration officers, three of community leaders, three of community forest management committees and five of villagers. The predominant findings are highlighted on the approach for forest management classified into 4 dimensions: participation, multidisciplinary, norm, and community rights. The participation is related to the committee. The representatives from five different villages are grouped into eight sub-committees. These are responsible for the strategic planning, the monitoring and the supporting. According to multidisciplinary, the targets aim to manage the forest system to be compatible with ways of life, a promoting economic growth, and a sustained forest conservation. In terms of norm, regulations, penalties and cultivating consciences are set to protect the forests. All people have equal rights to get benefits from the forests based on the community rights. However, these rights are covered by the community standard. Finally, this study suggests the cooperation between the committees and government agencies, short-term, medium-term, and long-term planning, the monitoring by government agencies, and the effectiveness of the forest management.

Keywords: Community forest, Community forest management, Nong Hi community forest

บทนำ

ทรัพยากรป่าไม้ มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ป่าไม้ให้ประโยชน์ต่อมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดย

พื้นฐานของคนชนบทนั้นมีความสัมพันธ์กับการใช้วิถีชีวิตแบบพึ่งพาป่ามาเป็นเวลานาน คนอาศัยทรัพยากรจากป่าเพื่อสนองความต้องการในการดำรงชีวิตตามปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร ยารักษาโรค ที่

อยู่อาศัย และเครื่องนุ่งห่ม แต่สถานการณ์ป่าไม้ของประเทศไทยกำลังเข้าสู่ภาวะวิกฤติ เนื่องจากประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้ลดลงทุกปีๆ ถึงแม้ว่าจะมีการกระตุ้น ปลุกจิตสำนึก ให้ลดการทำลายป่า และส่งเสริมให้มีการปลูกป่าทดแทน แต่แนวโน้มของพื้นที่ป่าไม้ประเทศไทยก็ยังคงลดลง ส่วนหนึ่งอาจเป็นผลมาจากการขยายตัวของประชากร การเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ทำให้มีการทำลายพื้นที่ป่าให้กลายเป็นชุมชนเมืองมากขึ้นแบบทวีคูณ นอกจากนั้นในจำนวนพื้นที่ป่าที่ยังคงเหลืออยู่ในขณะนี้ มีพื้นที่ป่าที่ยังคงมีความสมบูรณ์ของระบบนิเวศเพียงบางแห่งเท่านั้น จากที่เราเคยใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของป่า ปัจจุบันกลับไม่สามารถใช้ได้ พื้นที่ป่าส่วนหนึ่งถูกจัดเข้าเป็นพื้นที่อนุรักษ์ มีกฎระเบียบเข้มงวดในการเข้าถึงและดูแล ดังนั้น ป่าชุมชนจึงเป็นเหมือนความหวังหนึ่งที่จะเป็นแนวทางให้เกิดการอนุรักษ์และสามารถรักษาพื้นที่ป่าไว้ได้

พ.ศ.2558 ประเทศไทยมีพื้นที่ทั้งหมด 323,528,699.67 ไร่ เป็นพื้นที่ป่าคิดเป็นร้อยละ 31.60 ลดลง ร้อยละ 11.61 จากปี พ.ศ.2516 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีพื้นที่ทั้งหมด 104,823,709.24 ไร่ เป็นพื้นที่คิดเป็นร้อยละ 14.94 ลดลงจากปี พ.ศ.2516 ร้อยละ 15.07 และระดับจังหวัด มหาสารคามมีพื้นที่จังหวัดทั้งหมด 3,504,592.35 ไร่ เป็นพื้นที่ป่าคิดเป็นร้อยละ 3.91⁽¹⁾

จากข้อมูลแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 พบว่าปัญหาที่สำคัญของทรัพยากรป่าไม้ในประเทศไทย ได้แก่

1. การที่ประเทศมีสัดส่วนป่าไม้ไม่เหมาะสม คือมีพื้นที่น้อยกว่าเป้าหมายที่ควรมี

2. มีความขัดแย้งที่ทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้นในการใช้ที่ดินป่าไม้

3. พื้นที่ต้นน้ำถูกบุกรุก และมีการใช้ประโยชน์ไม่เหมาะสมทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำ และนำมาซึ่งภัยพิบัติทางน้ำที่รุนแรง

4. เกิดไฟป่าบ่อยครั้ง ทั้งจากสาเหตุไฟป่าโดยธรรมชาติ และเกิดจากน้ำมือมนุษย์ทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ

5. การใช้ที่ดินป่าไม้ไม่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่

6. ยังขาดระบบการจัดการทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพ จากปัญหาที่ได้สรุปมาข้างต้น กรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงได้จัดทำแผนยุทธศาสตร์กรมป่าไม้ พ.ศ.2559-2564 เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายดังกล่าว โดยมีประเด็นยุทธศาสตร์ทั้งหมด 7 ข้อ ได้แก่ 1) การป้องกันรักษาพื้นที่ป่าที่เหลือให้คงอยู่และดำรงอยู่ต่อไปอย่างยั่งยืน 2) การแก้ไขปัญหาการใช้พื้นที่ป่าของประชาชนอย่างเป็นระบบและมีความเป็นธรรม 3) ปรับปรุงการดำเนินการขององค์กรที่เกี่ยวข้อง และปรับปรุงกฎหมายให้ทันสมัยและมีประสิทธิภาพในการกำหนด ควบคุม ในการใช้กฎหมาย 4) ส่งเสริมให้มีการดำเนินงานอย่างมีส่วนร่วมแบบบูรณาการ 5) การฟื้นฟูสภาพป่าที่เสื่อมโทรมให้สามารถกลับมา มีความอุดมสมบูรณ์เป็นที่พึงพิงของคนในชุมชนได้อย่างเต็ม 6) เพิ่มพื้นที่ป่าที่เป็นพื้นที่นอกเขตป่าเดิมตามกฎหมาย และ 7) ส่งเสริมให้มีการวิจัยและพัฒนาที่จะนำมาซึ่งการปรับปรุงกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ⁽³⁾ ในระดับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดมหาสารคามอยู่ในเขตพื้นที่ที่ 7 มีหน่วยงานที่รับผิดชอบคือ สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 7

(ขอนแก่น) โดยได้กำหนดยุทธศาสตร์สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 7 (ขอนแก่น) ⁽⁴⁾ ดังนี้ ประเด็นที่ 1 เน้นการอนุรักษ์ ปกป้องกัน พื้นฟูและส่งเสริมให้มีการบริหารจัดการที่ดินและทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วมเพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างยั่งยืน ประเด็นที่ 2 มุ่งเน้นให้มีการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจจากทรัพยากรที่มีในป่า ในระยะเวลา 10 ปี ที่ผ่านมา จังหวัดมหาสารคามเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ป่าน้อยที่สุดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และมีแนวโน้มที่จะลดลงเรื่อยๆ โดยพื้นที่ป่าไม้ในปี 2558 มีเพียงร้อยละ 3.96 ของพื้นที่ทั้งหมด ลดลงจากปี 2548 ร้อยละ 0.23 ตั้งแต่ปี พ.ศ.2543 จนถึงปัจจุบัน มีการขึ้นทะเบียนป่าชุมชนในจังหวัดจำนวนทั้งสิ้น 197 แห่ง แต่รวมพื้นที่ที่เป็นป่าชุมชนเพียง 30,857 ไร่ เท่านั้น คิดเป็นร้อยละ 22.22 ของพื้นที่ป่าทั้งจังหวัด ป่าชุมชนหนองฮี หรือ ป่าชุมชนโคกหนองเม็ก-หนองฮี ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลเสือเต่า อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ถูกจดทะเบียนป่าชุมชนของกรมป่าไม้ ในปี พ.ศ.2558 แต่ป่าแห่งนี้มีการดำเนินการจัดการในรูปแบบป่าของชุมชนมาเป็นเวลาช้านาน เป็นแหล่งพึ่งพิงให้กับประชาชนทั้ง 5 หมู่บ้านรอบพื้นที่ป่า รวมถึงชุมชนอื่นๆ ด้วย การบริหารจัดการป่าหนองฮี จากที่เคยมีสภาพที่อุดมสมบูรณ์แต่เสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็วความสำคัญของป่าหนองฮี เป็นทั้งแหล่งทรัพยากรที่สำคัญให้แก่ชุมชนต่อการดำรงชีวิตเท่านั้น แหล่งวัฒนธรรม และแหล่งเรียนรู้ของประชาชน นักเรียน นักศึกษาในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง เนื่องจากพื้นที่ป่าแห่งนี้มีความสำคัญและควรค่าแก่การอนุรักษ์ให้คงอยู่ต่อไป หน่วยงานภาครัฐก็ให้ความสนใจเข้ามามีส่วนร่วมดูแล จนได้รับรางวัล “ป่าชุมชนต้นแบบ ดีเด่นระดับจังหวัด” ตามโครงการ “คนรักป่า ป่ารักชุมชน

ประจำปี 2559” จัดขึ้นโดยกรมป่าไม้ ร่วมกับหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานภาคเอกชน คือ บริษัท ผลิตไฟฟ้าราชบุรีโฮลดิ้ง จำกัด มหาชน นับเป็นแบบอย่างของป่าที่มีคุณค่าต่อคนในชุมชน และสังคมเป็นอย่างมาก ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาถึงการจัดการป่าชุมชนหนองฮี ตำบลเสือเต่า อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ว่าป่าชุมชนแห่งนี้ มีสภาพการดำเนินงานระบบการจัดการต่อการพัฒนาป่าหนองฮีอย่างไร มีจุดเน้นอะไรที่นำมาใช้เป็นแนวทางในการรักษาป่าของประชาชนในชุมชน ปัจจัยอะไรบ้างที่เป็นปัญหาและอุปสรรคในการจัดการ เป็นต้น ทั้งนี้ ข้อมูลที่ได้จากการศึกษานี้จะได้นำไปใช้เป็นแนวทางในการจัดการพื้นที่ป่าอื่นๆ ในพื้นที่ใกล้เคียงหรือพื้นที่ที่มีบริบทที่คล้ายคลึงกันต่อไปทั้งในจังหวัดมหาสารคามและจังหวัดอื่นๆ ทุกภูมิภาคในประเทศไทย

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาสภาพการดำเนินงานระบบการจัดการต่อการพัฒนาป่าชุมชน : กรณีศึกษาป่าชุมชนหนองฮี ตำบลเสือเต่า อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม
2. เพื่อศึกษาปัญหาอุปสรรคต่อการพัฒนาป่าชุมชน
3. เพื่อนำเสนอแนวทางระบบการจัดการต่อการพัฒนาป่าชุมชน

วิธีการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลโดยการศึกษาข้อมูล หลักฐานจากเอกสารของทางการในประเด็น ข้อมูลพื้นฐานด้านกายภาพ ด้านประชากร ด้านสังคมวัฒนธรรม อาชีพ ประวัติการ

ก่อตั้งชุมชน การเมืองการปกครอง ร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องต่อการบริหารจัดการป่าชุมชนหนองฮีและ ประชาชนทั่วไป ที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านที่ตั้งอยู่รอบพื้นที่ป่าชุมชนหนองฮี ตำบลเสือเผ่า อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ดังนี้ คณะกรรมการจัดการป่าชุมชน 3 คน ผู้บริหารองค์การบริหารส่วนตำบล 3 คน เจ้าหน้าที่สังกัดกรมป่าไม้ ระดับภูมิภาค 2 คน ผู้นำชุมชน 3 คน ประชาชนทั่วไป 5 คน รวมเป็นจำนวนทั้งสิ้น 16 คน การสัมภาษณ์ผู้วิจัยดำเนินการด้วยความเป็นกลางแบบสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้นต้องปราศจากอคติ ไม่เป็นการชี้นำ สามารถตอบคำถามได้ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาได้ทุกข้อ โดยมีกระบวนการสร้างแบบสัมภาษณ์ ผู้วิจัยทำการศึกษาแนวคิด ทฤษฎีหลักการในการสร้างกรอบคำถามในการสัมภาษณ์ โดยมุ่งประเด็นไปที่การสัมภาษณ์เพื่อศึกษาการจัดการป่าชุมชน ซึ่งกำหนดกรอบคำถามให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการศึกษา จากนั้นจัดทำร่างกรอบคำถาม และเสนอต่ออาจารย์ที่ปรึกษาตรวจสอบความสมบูรณ์ถูกต้องของแบบสอบถามแล้วนำร่างกรอบคำถามมาปรับปรุงแก้ไขตามคำแนะนำของอาจารย์ที่ปรึกษาและนำไปใช้จริงโครงสร้างกรอบคำถามแบ่งเป็น 2 ส่วนดังต่อไปนี้

ส่วนที่ 1 เป็นคำถามเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพหลัก อาชีพเสริม ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน บทบาทในชุมชน

ส่วนที่ 2 เป็นแนวคำถามในการสัมภาษณ์

2.1 เป็นคำถามเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและพัฒนาการจัดการป่าชุมชนหนองฮี ตำบลเสือเผ่า อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม

2.2 เป็นคำถามเกี่ยวกับปัญหาอุปสรรคในการจัดการป่าชุมชนหนองฮี ตำบลเสือเผ่า อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม

2.3 เป็นคำถามเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาการจัดการป่าชุมชนหนองฮีให้ประสบความสำเร็จอย่างยั่งยืน

2.4 เป็นคำถามเพื่อให้เสนอแนะเพิ่มเติมนอกจากประเด็นที่ได้กำหนดไว้

การเก็บข้อมูล

ผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลตามลักษณะข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยการจดบันทึก การถอดความจากเทปบันทึกเสียง แล้วนำมาจำแนกตามประเด็นคำถาม พร้อมกับตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูล โดยพิจารณาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยและกรอบแนวคิด กลวิธีในการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้สร้างความคุ้นเคยกับผู้ให้ข้อมูลก่อนเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สะท้อนข้อเท็จจริงมากที่สุด ผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นคำถามย้อนกลับเพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลได้ทำการวิเคราะห์ที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นยังเปิดโอกาสให้เสนอแนะมุมมองของตนเองโดยปราศจากอคติ

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยพบว่า การดำเนินงานจัดการป่าชุมชนหนองฮี มีรูปแบบการพัฒนาในการจัดการป่าชุมชนหนองฮี แบ่งออกเป็น 4 มิติ ได้แก่

มิติที่ 1 ด้านการมีส่วนร่วม ชุมชนได้เปิดโอกาสให้ประชาชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการได้รับผลประโยชน์จากป่า เข้ามามีส่วนร่วมในการ

พัฒนาการจัดการป่า โดยให้สมาชิกในหมู่บ้านทั้ง 5 หมู่บ้านรอบป่า เข้ามาเป็นกรรมการจัดการป่าชุมชนหนองฮี เพื่อให้การดำเนินงานมีความชัดเจน คณะกรรมการได้แต่งตั้งคณะทำงาน 8 ฝ่าย ได้แก่ 1) คณะกรรมการฝ่ายการเงิน 2) คณะ กรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์ 3) คณะกรรมการฝ่ายตัดสินคดี 4) คณะกรรมการที่ปรึกษา 5) คณะกรรมการป้องกันและดับไฟป่า 6) คณะกรรมการฝ่ายปลูก 7) คณะกรรมการฝ่ายส่งเสริม 8) คณะกรรมการฝ่ายกิจกรรม

มติที่ 2 ด้านการดำเนินงานที่เป็นสหวิชาการ โดยการดำเนินงานในมติที่ว่านี้เป็นไปเพื่อตอบสนองต่อการดำรงชีวิตของประชาชน ให้มีการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อส่งเสริมด้านเศรษฐกิจของคนในชุมชน และสร้างความสมดุลระหว่างมนุษย์และการคงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้น คณะกรรมการจัดการป่าจึงได้กำหนดวัตถุประสงค์ของป่าไว้เป็นแนวทางให้ทุกคนรับทราบและปฏิบัติตาม ดังนี้

วัตถุประสงค์ในการดูแลรักษาป่า

1) คุ้มครองและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพอย่างเหมาะสมควบคู่ไปกับการปฏิบัติตามขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับหลักการอนุรักษ์หรือใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

2) เพื่อส่งเสริมฐานะความสามารถของชุมชนในท้องถิ่นและจังหวัดในกิจกรรมการพัฒนาซึ่งไม่ทำลายความหลากหลายทางชีวภาพ

3) เพื่อรักษาและฟื้นฟูป่าวัฒนธรรมซึ่งเป็นการลดความกดดันทางการเกษตรที่มีต่อพื้นที่ป่าไม้ในเขตอนุรักษ์

4) เพื่อสนับสนุนการใช้มาตรการทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นแรงจูงใจสำหรับการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพอย่างยั่งยืน

5) เพื่อให้ประชาชนได้เห็นถึงความสำคัญของความหลากหลายทางชีวภาพ

6) เป็นจุดเรียนรู้ของชุมชนผู้ใช้ประโยชน์จากป่า

มติที่ 3 ด้านวัฒนธรรม ในการพัฒนาป่ามีการนำมติด้านวัฒนธรรมชุมชนเข้าเป็นส่วนสำคัญในการจัดการป่า คณะกรรมการป่าชุมชนได้ร่วมกันกำหนดกฎระเบียบ ข้อบังคับเกี่ยวกับป่าชุมชนโคกหนองเม็ก-หนองฮี ขึ้นมาเพื่อให้การดูแลรักษาเป็นไปด้วยความเรียบร้อย และให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อประชาชนในพื้นที่ รวมถึงมีการกำหนดโทษเป็นค่าปรับในกรณีการละเมิดแต่ละข้อที่ชัดเจนซึ่งกฎระเบียบ ข้อบังคับนี้ ถูกประชาสัมพันธุ์โดยช่องทางต่างๆ ได้แก่ การติดประกาศที่ศาลาเอนกประสงค์ในพื้นที่ป่าแห่งนี้ ประกาศเสียงตามสายให้ประชาชนได้รับทราบกันอย่างทั่วถึงทั้ง 5 หมู่บ้านที่เข้ามาใช้ประโยชน์จากป่า และแจ้งให้ผู้นำชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียง ได้ช่วยประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับกฎข้อบังคับ และวัตถุประสงค์การจัดการป่าเนื่องจากนอกจากประชาชนรอบป่าแล้ว ประชาชนพื้นที่อื่นก็เข้ามาใช้ประโยชน์จากป่าด้วย เช่น มาหาของป่า เก็บเห็ด เก็บฟืน เป็นต้น จึงจำเป็นต้องแจ้งให้ทราบเพื่อไม่ให้เกิดการบุกรุกจากประชาชนในพื้นที่อื่น

กระบวนการในการพิจารณาคดี หากพบผู้ละเมิดกฎระเบียบนี้ เมื่อพบการกระทำความผิดซึ่งหน้าจะดำเนินการตามระดับความรุนแรงของการละเมิด

มติที่ 4 ด้านสิทธิชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชนร่วมกับสมาชิกองค์กรราษฎรอาสาพิทักษ์ป่าเพื่อรักษาชีวิต มีกิจกรรมที่ได้ดำเนินการทั้งเพื่อรักษาสภาพความสมบูรณ์ของป่าและเพื่อการใช้ประโยชน์จากป่า ได้แก่

1) การจัดเวรยามเฝ้าระวังรักษาป่าประจำวัน มีประธานกรรมการเป็นผู้ตรวจเวรยาม หากผู้ปฏิบัติงานไม่สามารถมาเข้าเวรตามตารางได้ ต้องแจ้งลากับประธานหรือการแลกเปลี่ยนเวรกับคนอื่น ในกรณีมีผู้ขาดเวร จะนำเรื่องเข้าให้คณะกรรมการและสมาชิกองค์กรรับทราบร่วมกัน ในการประชุมรอบสามัญทุก 3 เดือน ซึ่งการเข้าเวรรักษาป่าจะเว้นในช่วงฤดูฝน เนื่องจากผู้เฝ้าเวรไม่สะดวกในการออกไปปฏิบัติหน้าที่ และส่วนมากผู้ลักลอบเองก็มักจะไม่เข้ามาบุกรุกป่าในช่วงฤดูฝนด้วยเช่นเดียวกัน อีกทั้งเป็นช่วงฤดูกาลที่ป่าไม่มีความชุ่มชื้น จึงไม่ค่อยเกิดปัญหาไฟป่า และเป็นฤดูทำนา จึงเว้นให้ผู้เข้าเวรยามได้หยุดพักไปทำมาหากินส่วนตัว

2) การป้องกันและควบคุมไฟป่า โดยการจัดหาอุปกรณ์ดับเพลิง สร้างแนวกันไฟ ผูกอบรมการดับไฟและควบคุมไฟป่า และจัดหาวิทยุสื่อสารระยะไกล โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณทั้งจากองค์การบริหารส่วนจังหวัดและรับบริจาคจากภาคเอกชน

3) การจัดทำรั้วธรรมชาติป้องกันการบุกรุกเขตป่า โดยการสร้างแนวต้นไม้ ปลูกต้นไม้รอบเขตป่า และการขุดร่องดินเพื่อให้เห็นเขตพื้นที่ป่าชัดเจน ซึ่งได้รับการสนับสนุนงบประมาณสำหรับค่ากล้าไม้จากองค์การบริหารส่วนตำบลเสื่อเฒ่า

4) การบำรุง รักษากล้าไม้ที่ปลูกเพื่อการฟื้นตัวของต้นไม้ กิจกรรมนี้เป็นการดูแลต้นไม้

หลังจากปลูกแล้ว โดยความร่วมมือของสมาชิก ร.ส.ท.ป.

5) กิจกรรมปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ ดังที่ได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า มีการจัดกิจกรรมปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติประจำปี ทุกวันที่ 12 สิงหาคม และวันที่ 5 ธันวาคม โดยได้รับสนับสนุนงบประมาณในการจัดกิจกรรมและค่ากล้าไม้จากทั้งหน่วยงานราชการ คือองค์การบริหารส่วนตำบลและภาคเอกชน

6) จัดเวทีประชาคมสมาชิกป่าชุมชน เพื่อกำหนดแนวทางการใช้ประโยชน์จากป่า

7) การถ่ายทอดองค์ความรู้/ภูมิปัญญาแก่เยาวชนที่เข้ามาศึกษาเรียนรู้ทั้งสถานศึกษาในเขตตำบลเสื่อเฒ่าและจากนอกพื้นที่ ซึ่งมีทั้งระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษาและระดับมหาวิทยาลัย

8) การจัดตั้งกองทุนดูแลป่าชุมชน โดยเริ่มแรกได้รับงบประมาณสนับสนุนจากโครงการวิจัยของคณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม หลังจากนั้นจึงใช้เงินกองทุนนี้ให้สมาชิกกองทุนกู้ยืมส่วนหนึ่งเก็บเข้ากองทุนเป็นรายได้สะสม อีกส่วนหนึ่งจัดสรรให้กรรมการเพื่อเป็นค่าตอบแทนในการดำเนินงานและการบริหารจัดการต่างๆ นอกจากนี้ยังมีการตั้งกองทุนฌาปนกิจประจำป่า สมัคสมาชิกเป็นรายครัวเรือนประจำปี หากคนในครัวเรือนมีผู้เสียชีวิตก็จะใช้เงินจากกองทุนนี้จ่ายให้

9) กิจกรรมทางวัฒนธรรมและศาสนา ได้แก่ การบวชป่า เป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้ และเพื่อให้เกิดความยำเกรงต่อการบุกรุกป่า อีกทั้งเป็นการหารายได้เพื่อนำมาใช้ในการบริหารจัดการป่า

ปัญหาอุปสรรคต่อการพัฒนาป่าชุมชน หนองฮี

1) ด้านงบประมาณ ถึงแม้ว่าจะมีกองทุนป่าและมีการหารายได้เข้ากองทุนอยู่อย่างต่อเนื่อง แต่ถือว่าเป็นงบประมาณที่ไม่แน่นอน และการบริหารจัดการป่ายังมีค่าใช้จ่ายอื่นๆ ที่จำเป็น เช่น การปรับปรุงแนวกันไฟ การทำเส้นทางสัญจรเพื่อความสะดวกในการเฝ้าระวังการบุกรุกป่าและป้องกันการเกิดไฟป่า ค่าตอบแทนให้แก่ผู้เฝ้าเวรยาม ซึ่งปัจจุบันได้รับค่าตอบแทนคนละ 500 บาท สำหรับการเข้าเวรยาม 3 เดือน และอุปกรณ์บำรุงรักษาป่า ระบบน้ำ ระบบไฟ และถนนลูกรังรอบป่า เพื่อเป็นเส้นทางเดินเท้าหรือรถจักรยานยนต์ ใช้ตรวจตรารอบป่าให้มีความสะดวกสบายขึ้น จากการศึกษาข้อมูลด้านการสนับสนุนงบประมาณขององค์การบริหารส่วนตำบล มีแผนยุทธศาสตร์สำหรับพัฒนาด้านทรัพยากรธรรมชาติ ระยะเวลา 5 ปี แต่ไม่มีหมู่บ้านใดทำโครงการขอสนับสนุนแบบระยะยาว หรือทำแผนล่วงหน้า

2) การสนับสนุนด้านทักษะความรู้ ประเด็นนี้มีผู้มีความเห็นสอดคล้องกันจำนวนมากในกลุ่มผู้นำชุมชนคณะกรรมการป่า และประชาชน เนื่องจากต้องการทักษะในการดูแลป่าซึ่งทุกคนที่อยู่ในชุมชนรอบป่า มีส่วนได้ใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเท่าเทียมกัน ตอนนี้ยังขาดความรู้ที่ถูกต้องในการปลูกป่าทดแทน การรักษาทรัพยากรที่มีอยู่ให้คงอยู่ต่อไป การเพิ่มองค์ความรู้เกี่ยวกับการเกษตร เพื่อที่จะไม่ต้องมาบุกรุกทรัพยากรจากป่าเพื่อการยังชีพโดยไม่จำเป็น

3) การมีส่วนร่วมจากหน่วยงานภาครัฐ ถึงแม้ว่าจากมุมมองของหน่วยงานภาคเอกชนที่มีต่อการบริหารจัดการป่าโดยคณะกรรมการป่าร่วมกับ

ประชาชนในชุมชนจะมีความเข้มแข็งมาก มีมาตรการ กฎระเบียบ ผู้รับผิดชอบที่ชัดเจน แต่อย่างไรก็ตาม ทางชุมชนเองยังคงต้องการการช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐเข้ามาเป็นหน่วยงานประสานความร่วมมือระหว่างชุมชนกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การประสานความร่วมมือเพื่อขอรับการสนับสนุนด้านองค์ความรู้จากสำนักงานป่าไม้ การไปศึกษาดูงานในพื้นที่ที่มีความเข้มแข็ง การเป็นหน่วยงานกลางที่จะประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับกฎระเบียบ และสนับสนุนการประชาสัมพันธ์ความสำเร็จของชุมชนในการจัดการป่า เพื่อสร้างความภาคภูมิใจให้แก่ผู้ดำเนินการทั้งหมด อีกทั้งหน่วยงานที่ควรจะมีบทบาทรับผิดชอบโดยตรง เช่น สำนักจัดการป่าไม้ หรือสำนักงานป่าไม้จังหวัด ยังไม่มีบทบาทหน้าที่ในการเข้ามาช่วยพัฒนาการจัดการป่าอย่างชัดเจน

4) ปัญหาการอยู่เวรยาม ที่ไม่สามารถอยู่ประจำในช่วงฤดูฝนได้ สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการประเมินแล้วว่าฤดูกาลนี้อาจจะมีความเสี่ยงน้อยที่สุดที่จะเกิดการบุกรุกและไฟป่า นอกจากนั้นจุดพักสำหรับเวรยามมีไม่ครอบคลุมจุดเสี่ยง และตำแหน่งที่มีศาลาพักอยู่ในสภาพที่ผุพัง ไม่มีความแข็งแรงทนทาน

5) การสืบทอดเจตนา รามณ์ และผู้รับผิดชอบแก่คนรุ่นหลัง เนื่องจากคณะกรรมการจัดการป่าในขณะนี้ส่วนใหญ่เป็นวัยทำงานหรือวัยผู้สูงอายุ หากไม่มีคนรุ่นใหม่มาสืบทอดการดำเนินงานจัดการป่าอาจจะไม่เข้มแข็งอย่างที่เคยเป็น

6) การสร้างจิตสำนึกให้มีความรักป่าอย่างยั่งยืน ถึงแม้ว่าประชาชนส่วนใหญ่รอบป่าชุมชนแห่งนี้จะให้ความร่วมมือในการร่วมอนุรักษ์ผืนป่าและทรัพยากรภายในป่าเป็นอย่างดี แต่ยังมีคน

กลุ่มเล็ก ๆ รวมถึงเด็กรุ่นใหม่ที่อาจยังไม่มีประสบการณ์ในการอนุรักษ์ป่ามากเท่าใด ทำให้บางครั้งยังเกิดความขัดแย้งในกลุ่มคนที่เห็นต่าง และเด็กรุ่นใหม่ก็ไม่สนใจที่จะเข้าร่วมอนุรักษ์

อภิปรายผล

ปัจจัยแห่งความสำเร็จที่ทำให้มีระบบการจัดการป่าหนองฮี แห่งนี้มีความเข้มแข็งได้ มีดังต่อไปนี้

1) กลุ่มผู้นำภายในหมู่บ้าน ที่เป็นแกนนำในการเริ่มต้นการอนุรักษ์ป่า ทั้งเป็นแกนนำที่เป็นทางการ และที่ไม่เป็นทางการ มีความตระหนักและความมุ่งมั่นอย่างแรงกล้า ที่จะรักษาผืนป่าและมีแนวความคิดกว้างไกล สามารถขยายพื้นที่ป่าชุมชนในการดูแลไปยังป่าอื่นๆ มีการจัดสรรให้ประชาชนได้ใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเท่าเทียม ทำในสิ่งที่ไม่ขัดต่อข้อห้ามของชุมชน สอดคล้องกับความต้องการทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม สอดคล้องกับการศึกษารูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง จังหวัดชัยนาท ผู้วิจัยได้สรุปปัจจัยแห่งความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนว่าเกิดขึ้นจากการริเริ่มของคนในชุมชนโดยกลุ่มผู้นำชุมชนเข้าไปจัดการและให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์ ใช้ระบบเครือข่ายป่าชุมชน คณะกรรมการดำเนินงานมาจากตัวแทนของแต่ละหมู่บ้าน มาร่วมกันตัดสินใจวางแผน บริหารและหาแหล่งสนับสนุนงบประมาณและสอดคล้องกับการศึกษาเรื่องกระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย จังหวัดกาญจนบุรี ได้ข้อสรุปว่า การสร้างแผนการจัดการป่า จะต้องสอดคล้องทั้ง มิติด้านเศรษฐกิจ

สิ่งแวดล้อมและทางสังคม โดยจะต้องส่งเสริมให้การจัดการเอื้อต่อการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างหลากหลาย นำไปสู่การไหลเวียนของระบบเศรษฐกิจ และการที่จะพัฒนาให้เกิดความยั่งยืนนั้น ประชาชนต้องยินยอมพร้อมใจที่จะขับเคลื่อนไปด้วยกัน

การมีส่วนร่วมของประชาชน การรับฟังปัญหา ข้อคิดเห็น ข้อเสนอแนะของชาวบ้านนำมาปรับใช้ในการบริหารงาน การประชาสัมพันธ์เชิญชวนประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมทุกครั้งที่เกิดขึ้น รวมทั้งการหมุนเวียนเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการเป็น คณะกรรมการป่าชุมชน สอดคล้องกับการศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชน กรณีศึกษาตำบลสะเดา อำเภอมะนัง จังหวัดกาญจนบุรี⁽⁷⁾ ได้ข้อสรุปว่า ความรู้ความเข้าใจของประชาชนมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่า ซึ่งหากจะให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างมีประสิทธิภาพ ประชาชนต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ และมีส่วนร่วมครอบคลุมทุกลำดับตั้งแต่การเริ่มวางแผน การตัดสินใจ การปฏิบัติ การได้รับผลประโยชน์อย่างเท่าเทียมและการติดตามประเมินผล

2) การมีกฎระเบียบที่ชัดเจน มีการควบคุมกำกับที่เข้มงวด มีการพิจารณาลงโทษโดยความเห็นชอบของคณะกรรมการและสมาชิกซึ่งเอื้อต่อการจัดการป่าที่มีประสิทธิภาพ หน่วยงานภาครัฐมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชน จึงยินยอมให้ชุมชนสามารถดำเนินการจัดการปัญหาด้วยตนเอง สอดคล้องกับการศึกษายุทธศาสตร์การพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน บ้านนาธาตุ เมืองอุทุมพร ประเทศลาว⁽⁸⁾ โดยมีข้อสรุปจากการศึกษาข้อหนึ่งว่า การจัดการป่าชุมชนในขั้นแรกจะต้องมี

กฎระเบียบในระดับชุมชนก่อน โดยกฎระเบียบต้องมีความชัดเจน และอาศัยกฎหมายของประเทศเป็นตัวควบคุมกิจกรรมต่างๆ เมื่อเกินอำนาจหน้าที่ของผู้นำบ้านแล้วก็ยังสามารถประสานความร่วมมือให้ดำเนินการต่อในระดับที่สูงขึ้น

3) หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ให้การสนับสนุนงบประมาณตามที่ชุมชนร้องขอเป็นครั้งคราวแต่ยังไม่ได้รับการดูแลจากหน่วยงานภาครัฐในลักษณะเชิงรุกหรือการวางแผนระยะยาวร่วมกัน นโยบายการดำเนินงานเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมไม่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ทำให้มีความสัมพันธ์ทั้งในลักษณะความขัดแย้งและได้รับการสนับสนุน เช่นเดียวกับการศึกษาเรื่องปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ ท้องถิ่น และชุมชน ในการจัดการป่าชุมชนดงเต็ง อำเภอนมไพรจังหวัดร้อยเอ็ด โดยการศึกษานี้ได้กล่าวถึงความขัดแย้งในระยะเริ่มแรกระหว่างรัฐกับประชาชน เนื่องจากการสนับสนุนให้ปลูกพืชโตเร็วทำให้พื้นดินบริเวณนั้นมีความแห้งแล้งนำมาซึ่งการบุกรุกพื้นที่ป่า หลังจากได้ทำความเข้าใจและมีมาตรการร่วมกัน ในเวลาต่อมารัฐได้คืนผืนป่าให้กับชุมชนและให้งบประมาณสนับสนุนเพื่อนำมาใช้ในการฟื้นฟูป่าอย่างต่อเนื่อง

สรุปการศึกษา

การจัดการป่าหนองฮี ตำบลเสื่อเต่า อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดมหาสารคาม มีการดำเนินงานโดยคณะกรรมการจัดการป่าที่มีความมุ่งมั่นและเข้มแข็งในการอนุรักษ์ ป่าชุมชน ป่าจากธรรมชาติและการบุกรุกโดยมนุษย์ การบริหารจัดการเน้นการให้ประชาชนมีส่วนร่วมทั้งการเปิดโอกาสให้ประชาชนหมุ่นเวียนเข้ามาเป็นคณะกรรมการและการเข้าร่วมเป็นราษฎรอาสา

พิทักษ์ป่าเพื่อรักษาชีวิต ร่วมในกระบวนการตัดสินใจวางแผน ดำเนินการและประเมินผลการดำเนินงาน โดยมีกฎ ระเบียบ บทลงโทษ และกระบวนการพิจารณาโทษผู้ละเมิดกฎอย่างชัดเจนและเข้มงวด ปัญหาอุปสรรคที่พบยังมีเรื่องของงบประมาณ องค์ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าอย่างถูกต้อง การได้รับสนับสนุนและอำนวยความสะดวกแก่ผู้ปฏิบัติงาน ถึงแม้จะได้รับการสนับสนุนจากงบประมาณแต่ยังไม่สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาของคณะกรรมการและประชาชน จึงต้องมีการประสานความร่วมมือระหว่างชุมชนและหน่วยงานภาครัฐเพื่อวางแผนการพัฒนาป่าชุมชนหนองฮี ด้านการจัดสรรงบประมาณและการพัฒนาองค์ความรู้ให้แก่คณะกรรมการและประชาชนทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ส่วนปัญหาการหาผู้สืบทอดในการอนุรักษ์แก่คนรุ่นใหม่ ยังเป็นปัญหาที่ยังไม่มีแนวทางจัดการที่ชัดเจน สิ่งที่จะควรจะทำได้ในขณะนี้คือการปลูกจิตสำนึกให้แก่คนรุ่นใหม่ โดยใช้การเรียนการสอนในโรงเรียนและการศึกษาเรียนรู้พื้นที่ป่าชุมชน รวมถึงการประชาสัมพันธ์ที่ครอบคลุมทุกกลุ่มประชาชน

เอกสารอ้างอิง

1. ข้อมูลสารสนเทศกรมป่าไม้. (2559). **เนื้อที่ป่าไม้ของประเทศไทย พ.ศ.2516-2558.** (ออนไลน์). เข้าถึงโดย :<http://forestinfo.forest.go.th>. (สืบค้นเมื่อ 14 พฤศจิกายน 2559)
2. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี. (2554). **แผนพัฒนา**

- เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 พ.ศ. 2555-2559.** กรุงเทพฯ, หน้า 137.
3. กรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2558). **ยุทธศาสตร์กรมป่าไม้ พ.ศ.2559-2564.** กรุงเทพฯ, หน้า 74.
4. สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 7 ขอนแก่น. (2559). **คำรับรองการปฏิบัติราชการประจำปีงบประมาณ 2559 และรายละเอียดคำอธิบายตัวชี้วัดเพื่อประกอบการจัดทำคำรับรอง สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 7 กรมป่าไม้.** ขอนแก่น, หน้า 50.
5. พิมพ์จันทร์ แสงจันทร์, ศาสวัต เฟ่งแพ และ วิมล มิระสิงห์. (2557). **รูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ของชุมชนอย่างยั่งยืน กรณีศึกษา ป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง จังหวัดชัยนาท.** วารสารจันทร์เกษมสาร. 20(39): 19 – 28.
6. อภิชาติ ใจอารีย์. (2559). **กระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย จังหวัดกาญจนบุรี.** วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับภาษาไทย. 36(1): 111-136.
7. ศรีประไพ คุ่มศัตรา. (2558). **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ศึกษากรณีตำบลช่องสะเดา อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี.** วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชพฤกษ์. 1(3): 59-68.
8. บุญยอด นามเสนา, พนมพร จินดาสมุทร์, สัราญ กำจัดภัย. (2558). **ยุทธศาสตร์การพัฒนาร่วมกันในการจัดการป่าชุมชน บ้านนาธาตุ เมืองอุทุมพร แขวงสะหวันนะเขตสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว.** วารสารบัณฑิตศึกษา. 12(57): 71-80.
9. ทัชชวัฒน์ เหล่าสุวรรณ, วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์, บัณฑิต พรหมพักพิง. (2555). **ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ ทน และชุมชนในการจัดการป่าชุมชนดงเค็ง อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด.** วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. 6(2): 49-59.